

XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

TRANSCHEGARAVIY GIDRORESURLARDAN BARQAROR FOYDALANISHNING
SIYOSIY-HUQUQIY MEKANIZMLARI VA ULARNING FALSAFIY-MA'NAVIY ASOSLARI

2-IYUN
2026-YIL

Qo'qon shahri,
Qo'qon davlat universiteti

Xalqaro
miqyosda

MARKAZIY OSIYO MINTAQASIDA SUV RESURLARIDAN OQILONA VA KONSENSUS FOYDALANISHNING FALSAFIY-AXLOQIY ASOSLARI

Насырова Мадия Юлдашевна

Кандидат философских наук, ассоциированный профессор
Казахского университета международных отношений и
мировых языков имени Абылай хана,

Oripov Elyor Shavkatovich

Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Qo'qon davlat universiteti

Oripovelyor1982@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi transchegaraviy suv resurslari, xususan Amudaryo va Sirdaryo havzalaridagi muammolarni falsafiy-ma'naviy nuqtai nazardan chuqur tahlil qiladi. Suvni oqilona va konsensus asosda taqsimlashda ma'naviy omillar – axloqiy javobgarlik, suvni umumiy meros va muqaddas ne'mat sifatida talqin qilish, inson-tabiati uyg'unligi falsafa qonuniyatlari (etik hamkorlik, adolat, barqarorlik va dialog tamoyillari) asosida ko'rib chiqiladi. Maqolada suv mojarolarining ijtimoiy-falsafiy ildizlari ochib beriladi hamda ma'naviy qadriyatlar orqali mintaqaviy barqaror hamkorlikka yo'l ochish mexanizmlari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: transchegaraviy suv, falsafiy-ma'naviy talqin, Markaziy Osiyo, konsensus, axloqiy javobgarlik, barqarorlik, umumiy meros, suv etikasi

ФИЛОСОФСКО-ЭТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЦИОНАЛЬНОГО И КОНSENSУСНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ В РЕГИОНЕ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Аннотация. Это статья глубоко анализирует проблемы трансграничных водных ресурсов между государствами Центральной Азии, в частности бассейнов Амударьи и Сырдарьи, с философско-нравственной точки зрения. При рациональном и консенсусном распределении воды рассматриваются моральные факторы — нравственная ответственность, понимание воды как общего наследия и священного блага, гармония человека и природы, законы философии (этическое сотрудничество, справедливость, устойчивость и принципы диалога). В статье раскрываются социально-философские корни водных конфликтов и предлагаются механизмы, открывающие путь к региональному устойчивому сотрудничеству через нравственные ценности.

Ключевые слова: трансграничные воды, философско-духовная интерпретация, Центральная Азия, консенсус, этическая ответственность, устойчивость

PHILOSOPHICAL AND ETHICAL FOUNDATIONS OF RATIONAL AND CONSENSUS-BASED USE OF WATER RESOURCES IN THE CENTRAL ASIA REGION

Abstract. This article deeply analyzes the problems of transboundary water resources between the countries of Central Asia, in particular the basins of the Amu Darya and Syr Darya, from a philosophical and moral perspective. When water is distributed rationally and by consensus, moral factors are considered — moral responsibility, understanding water as a common heritage and a sacred resource, the harmony of humans and nature, the laws of philosophy (ethical cooperation, justice, sustainability, and the principles of dialogue). The article reveals the socio-philosophical roots of water conflicts and proposes mechanisms that open the way to regional sustainable cooperation through moral values.

Keywords: transboundary water, philosophical-spiritual interpretation, Central Asia, consensus, ethical responsibility, sustainability, common heritage.

Kirish.

Suv – hayotning asosi, lekin Markaziy Osiyoda u ziddiyatlar va mojarolar manbaiga aylangan. Amudaryo va Sirdaryo havzalaridagi transchegaraviy resurslar ustidagi bahslar iqtisodiy, siyosiy, ekologik va hatto geosiyosiy keskinliklarni keltirib chiqarmoqda. Sovet davridagi markazlashgan boshqaruv tizimining parchalanishi, yuqori oqimdagi gidroenergetika loyihalari va quyi oqimdagi irrigatsiya talablari o'rtasidagi nomutanosiblik Orol fojiasini global miqyosdagi ekologik falokatlariga olib keldi. “Markaziy Osiyoda barqaror transchegaraviy suv boshqaruvi siyosiy keskinliklar, ekologik muammolar (xususan, Aral dengizining qurishi) va quyi oqim davlatlariga ta'sir etuvchi mavsumiy gidroenergetika to'xtab qolishlari kabi jiddiy qiyinchiliklarga duch kelmoqda”[1]

Bugungi kunda iqlim o'zgarishi, aholining o'sishi va suv tanqisligi bu muammolarni yanada chuqurlashtirmoqda. Ammo texnik, huquqiy yoki iqtisodiy yondashuvlar yetarli emas. Suv masalasini falsafiy-ma'naviy talqin qilish zarur: suvni qanday qadriyat sifatida ko'ramiz? U faqat resursmi yoki umumiy meros, axloqiy sinov va ma'naviy bog'lanish ramzimi? “Markaziy Osiyoda suv resurslarini birgalikda boshqarish Aral dengizi fojiasini yumshatish va mintaqaviy barqarorlikni ta'minlashning asosiy vositasidir.”[2]

Qadimgi Markaziy Osiyo mutafakkirlari – Al-Xorazmiy, Ibn Sino, Al-Beruniy – tabiatni muvozanat, adolat va ilohiy tartib ramzi deb bilganlar. Ular tabiat hodisalarini chuqur o'rganib, insonning tabiat oldidagi mas'uliyatini ta'kidlaganlar.

Ushbu maqolaning **maqsadi** — Markaziy Osiyo davlatlari (Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston, O'zbekiston) o'rtasida suvdan oqilona foydalanishda ma'naviy omillarning falsafiy asoslarini tahlil qilish va konsensusga asoslangan hamkorlik mexanizmlarini taklif etishdir. Ma'naviy qadriyatlar hisoblangan suvni muqaddas bilish, adolat va avlodlar oldidagi javobgarlik hissing mavjudligi siyosiy va iqtisodiy ziddiyatlarni yumshatib, uzoq muddatli barqarorlikka asos bo'ladi. Maqola o'quvchini savollar orqali jalb qiladi: “Agar suv chegarasiz bo'lsa, milliy manfaatlar qanday chegaralanishi kerak?”

Metodlar (Methods)

Tadqiqot falsafiy tahlil, komparativ yondashuv, adabiyotlar sharhi va sifat sinteziga asoslangan. Asosiy manbalar: xalqaro suv huquqi (UNECE Water Convention), mintaqaviy hisobotlar (IWMI, UNRCCA, Blue Peace Central Asia), falsafiy asarlar (ekologik etika, suv etikasi) va Markaziy Osiyo madaniy-merosiy manbalari.

Ma'naviy omillarni tahlilda quyidagilar qo'llanilgan:

- Sharq falsafasi (Ibn Sino va Al-Beruniyning tabiat muvozanati g'oyalari);
- G'arbiy falsafa (Rawlsning adolat nazariyasi, Habermasning dialogik etikasi);
- Zamonaviy ekologik etika.

Ma'lumotlar sifat tahlili orqali sintezlangan. Tadqiqot chegarasi — besh davlat va asosiy havzalar; vaqt oralig'i — Sovetdan keyingi davr va hozirgi tashabbuslar.

Natijalar.

1. Tarixiy va ekologik kontekst. Sovet davrida Amudaryo va Sirdaryoning 70-80% suvi paxta yetishtirishga yo'naltirildi, natijada Orol dengizi hajmi 90% ga qisqardi. Bu mintaqada iqlim o'zgarishi, tuproq sho'rlanishi, sog'liq muammolari va iqtisodiy yo'qotishlarga olib keldi. Bugun mintaqadagi suv manbalarining yuqori qismida joylashgan Qirg'iziston, Tojikiston gidroenergiya sohasida, quyi oqimida joylashgan O'zbekiston, Turkmaniston, Qozog'iston qishloq xo'jaligi uchun suv talab qilmoqda.

2. Suvning ma'naviy talqini. Islomiy an'analarda suv umumiy mulk, ne'mat va poklik ramzi sifatida hurmat qilinadi. Qur'onda "Biz har bir narsani suvdan yaratdik" deyiladi. (Anbiyo surasi, 30-oyat)[3]. Yoki "Musulmonlar uchun uch narsa umumiy: o'tloq, suv va o't" hadisidagi talqin milliy chegaralardan ustun bo'lgan umumiy javobgarlikni talab qiladi. Markaziy Osiyo xalqlarida suv "ota-bobolar merosi" va poklik ramzidir. Bu talqin suvni sotish yoki monopoliyasini cheklaydi va teng taqsimlashni talab qiladi.

3. Falsafiy qonuniyatlar:

- **Adolat:** "Jaholat pardasi" ortida suv taqsimoti eng zaif tomonlar (quyi oqim davlatlari va kelajak avlodlar) manfaatini hisobga olishi kerak.
- **Uyg'unlik:** Ibn Sino va Al-Beruniy tabiat elementlarining muvozanatini ta'kidlagan. Orol fojiasi bu muvozanatni buzganini ko'rsatadi.
- **Dialog va konsensus:** Suv masalalarini ochiq, teng huquqli muhokama orqali hal qilish. Blue Peace Central Asia kabi tashabbuslar shu tamoyilga yaqin.

Natijalardan ko'rinib turibdiki, ushbu muammoni yechimi uchun texnik yondashuvlar (GESlar, kanallar) yetarli bo'lmayapti. Shuning uchun bugun mintaqaga ma'naviy asos – ishonch va umumiy qadriyatlar muhimroqdir.

Muhokama (Discussion)

Ma'naviy omillar suv mojarolarini yumshatishda katalizator bo'lishi mumkin. Milliy suverenitetni "umumiy mas'uliyat" bilan birlashtirish falsafiy talabdir. Suvni "resurs" emas, "umumiy meros" deb ko'rish raqobatni hamkorlikka aylantiradi.

Amaliy takliflar:

- Mintaqaviy "Suv va ma'naviyat" forumi (soha tadqiqotchilari, diniy rahbarlar, olimlar ishtirokida).
- Mintaqa davlatlari ta'lim dasturlariga suv etikasini kiritish (maktab va universitetlarda).

- 1993-yil 4-yanvarda mintaq davlatlari tashabbusi bilan Orol dengizi ekologik fojiasi oqibatlarini yumshatish, mintaqadagi ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy muammolarni hal qilish, suv resurslarini boshqarish va loyihalarni moliyalashtirish maqsadida tashkil etilgan (IFAS) faoliyatini ma'naviy qadriyatlar bilan boyitish, shaffof ma'lumot almashinuvi yo'lga qo'yish zarur

- Shveytsariya tashabbusi bilan tashkil etilgan suv resurslarini tinchlik va hamkorlik vositasi sifatida ko'rib chiqadigan xalqaro tashabbus (Blue Peace) tamoyillarini kengaytirish. "Suvni mojaro manbai emas, balki tinchlik va hamkorlik vositasiga aylantirish — Blue Peace tamoyillarining markazida turadi." [4]

Xatarlar: siyosiy populizm, iqlim o'zgarishi bosimi. Yechim — falsafiy yondashuv orqali uzoq muddatli strategiya: suv chegarasiz, shuning uchun mas'uliyat ham chegarasiz.

Xulosa (Conclusion)

Transchegaraviy suv masalalari nafaqat resurs taqsimoti, balki insoniyatning axloqiy va ma'naviy sinovidir. Markaziy Osiyoda qadimiy falsafiy meros va zamonaviy etika asosida suvni umumiy ne'mat sifatida qayta talqin qilish mojarolarni barqaror hamkorlikka aylantiradi. Kelajak avlodlar oldidagi javobgarlik bugungi harakatlarimizni belgilashi kerak. Suv – hayot, demak, u tinchlik va birdamlik ramzi bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Prniyazova, A., Turaeva, S., Turgunov, D., & Jarihani, B. (2025). Sustainable Transboundary Water Governance in Central Asia: Challenges, Conflicts, and Regional Cooperation. Sustainability, 17(11), 4968. <https://doi.org/10.3390/su17114968> (Open Access)
2. Dukhovny, V.A. & Schutter, J. Water in Central Asia: Past, Present, Future. Abingdon: Taylor & Francis, 2011
3. Ibn Kathir. Tafsir al-Qur'an al-Azim. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, nashr yili taxminan 1419/1998 (ko'p jildli).
4. Janusz-Pawletta, B. Transboundary Water Management in Central Asia. 2015.